

İNANÇ AHLÂKI

William Kingdon CLIFFORD

Çeviren: Ferit USLU *

Çevirenin Sunuşu

William K. Clifford, 1845 ile 1876 yılları arasında yaşamış bir İngiliz matematikçisi ve felsefecisidir. Pek fazla eseri olmamasına rağmen, özellikle burada çevirisini sunduğumuz “İnanç Ahlakı” isimli makalesinde ileri sürdüğü görüşlerle çağdaş felsefî metinlerde kendisine sıkça atıfta bulunulan bir düşünür haline gelmiştir.

“İnanç Ahlakı” ilk önce, Clifford’un Cambridge Trinity Colledge’da 1868’de öğretim üyeliğine başlamasından sonra verdiği halka açık bir dizi dersten biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu dersler ölümünden sonra Frederick Pollock ve Leslie Stephen tarafından derlenip, iki cilt halinde *Lectures and Essays* (Macmillan and co., Londra, 1879) adıyla yayımlanmıştır. Makalenin tümü üç bölümden oluşmasına rağmen daha sonraki yayımlarında çoğunlukla sadece burada da çevirisi sunulan ve en önemli bölümü kabul edilen “Araştırma Yapma Yükümlülüğü” başlıklı ilk bölümüyle basılmıştır. *The Common Sense of the Exact Sciences* (der. Karl Pearson, Londra, 1885) ve *Mathematical Papers* (der. H. J. Smith, Londra, 1882) yazarın diğer çalışmalarını oluşturmaktadır.

İnanç ahlakı isimli makalesinde W. Clifford, bir inancı ahlakî ya da gayr-ı ahlakî yapan ‘epistemik unsurları’ belirlemeye çalışmaktadır. Bu açıdan makale oldukça ilginç ve özgündür. Clifford’a göre inançlar, sadece ona inanan kişileri değil, aynı zamanda toplumu da ilgilendiren ve ahlaki sonuçları olan eylemler gibi görülmelidirler. Bu sebeple bir takım inançların benimsenip benimsenmemesi, ahlaki da ilgilendiren bir konudur. Bir inancı benimsemenin ahlakî olup olmadığını değerlendirebilmek için Clifford makalesinin sonlarına doğru bir ölçüt ileri sürer: “**Bir şeye yetersiz delile dayanarak inanmak, herkes için, her zaman ve her yerde yanlıştır.**” Onun, bir inancın ahlakiliğiyle ilgili ortaya koyduğu bu ilke, daha sonraları pek çok filozof tarafından benimsenerek, inançların rasyonelliği ile ilgili temel bir ölçüt olarak tekrarlanmıştır. Bu filozoflar arasında T. Huxley, B. Russell, B. Blanshard, A. Flew, J. S. Ullian ve W. V. Quine gibi filozofları sayabiliriz. Söz gelimi W. V. Quine ve S. Ullian, bir inancın rasyonelliği ile ilgili ölçütü şöyle ifade ederler:

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı

“İnançlarımızda *akla uygun* olduğumuz ölçüde, bir inancın gücü, hakkında elde edilebilen delilin gücüne denk olma eğiliminde olacaktır. *Akla uyduğumuz* sürece, bir inancın lehine delil bulmak için çabamız boşa çıktığında o inancı terk ederiz.”¹

Clifford bu makalesinde, bir inancın ahlakiliği ve rasyonelliği ile ilgili ortaya koyduğu yukarıdaki ölçüt dini inançlar açısından da önemlidir. Zira her ne kadar o makalesinde açıkça belirtmese de, ölçütüne her hangi sıradan bir inanç kadar Tanrı inancının da uyması gerektiği kolayca anlaşılabilir. Clifford’un inanç ahlakıyla ilgili ortaya koyduğu bu ölçüt, daha sonra Tanrı inancı ile ilgili çağdaş agnostisizmin temel ilkesi olmuştur. Çağımızda pek çok agnostik düşünür, varlığı hakkında yeterli kanıt bulunmadığı için Tanrı’ya imanı rasyonel ve ahlakî addetmemektedir. Clifford’un kendisinin de bir agnostik olduğu göz önüne getirilirse bunun bir tesadüf olmadığı anlaşılır.

Agnostik düşünürler, Tanrı’nın varlığı hakkında yeterli delil olmadığı için Clifford’un ölçütüne vurulduğunda Tanrı’ya inanmanın inanç ahlakı açısından hatalı olduğu sonucuna varırlar. Böylece ortaçağlar boyunca teolojik bir ‘erdem’ olarak kabul edilmiş olan Tanrı’ya iman² Clifford tarafından ahlakî bir ‘erdem’ olarak görülme bir tarafa, gayr-ı ahlakî bir tutum olarak değerlendirilir olmuştur.

Ateizm, Tanrı’nın yokluğunun *bilinebileceğini* ileri sürerken, çağdaş agnostisizm Tanrı’nın varlığını ve yokluğunu ispatlayacak kesin kanıtların bulunmadığını, dolayısıyla Tanrı’nın ne varlığının ne de yokluğunun *bilinebileceğini* iddia eder. Bununla birlikte, agnostikler de ateistler gibi Tanrı’nın varlığına inanmayı reddederler. Fakat agnostiklerin Tanrı’ya inanmamalarının sebebi, O’nun yokluğuna dair kesin kanıtlarının bulunması değil, varlığı lehinde kanıtın bulunmamasıdır. Diğer bir ifadeyle, aralarındaki fark bir inanç farkı değil, epistemik bir duruş farkıdır.

Kendisi de agnostik bir düşünür olan B. Russell, agnostisizm ile ateizm arasındaki bu farkı net bir şekilde şu sözlerle ifade eder: “Eğer benden Zeus, Poseidon, Hera ve geri kalan Olympos’lu Tanrıların yok olduklarına dair kanıtlar sunmam istenirse, bu konuda kesin kanıtlar gösteremem. Fakat bu, onların varlığına inanmam için yeterli bir gerekçe oluşturmaz. Onlara inanmak için, varlıklarını ortaya koyan kesin kanıtların olması gerekir. Benzer şekilde Tanrı’nın varlığına inanmam için, onun yokluğunun kanıtlanamaması yeterli değildir, bilakis varlığı hakkında

1 W. V. Quine ve J. S. Ullian, *The Web of Belief*, 2.bs., New York 1978, s. 16; Türkçe’ye çevirisi için bk. *Bilgi Ağı*, çev.: A. Hadi Adanalı, Kitabiyat Yay., Ankara 2001, s. 22.

2 Sözelimi Katolik teolojisinin önde gelen ismi Thomas Aquinas, imanı teolojik bir erdem olarak addeder (Aquinas, *The Summa Theologica*, translated by Fathers of the English Dominican Province, Benziger Bros. Edition, 1947, First Part of the Second Part, Question:62, 1st Article and 3rd Article. Aquinas imanın teolojik bir erdem olduğu konusunda Yeni Ahid’den hareket etmektedir: Yeni Ahit, 1. Korintliler, 12:31, 13:13).

kesin kanıtların olması gerekir” diye düşünmektedir.³

Agnostikler açısından iman konusu, sonuç itibarıyla ‘inanma konusunda ekonomik olma ya da ‘inanç ekonomisi’ diyebileceğimiz bir ilkeye dayanmaktadır. Bu ilke, Ockham usturasının da dayandığı temel bir prensipten hareket eder: Daha az sayıda inanç ve önermeyle açıklanabilen bir olay ya da olgu için gerekmedikçe yeni inanç ve önermelere yer vermeme. Dolayısıyla burada tartışılması gereken, evrenin varlığını ve devamını açıklamada Tanrı’nın zâid bir kavram olup olmadığıdır.

Clifford’un Tanrı’ya inanma konusunda ortaya koyduğu yaklaşıma ilk tepki çağdaş William James’den gelmiştir. O, “The Will to Believe” (*İnanma İsteği*) isimli makalesinde Clifford’a şöyle cevap verir:

Savunduğum tez kısaca şudur: Eğer tabiatı gereği hakkında entelektüel zeminlere dayanarak karar verilmesi mümkün olmayan gerçek bir tercih ile karşı karşıyaysak, bu durumda önermelerden birini tercih etmek duygusal yönümüz için sadece meşrû bir hak değildir, fakat aynı zamanda bu tercihin yapılması bir zorunluluktur. Zira böyle şartlar altında ‘tercihte bulunmayın ve sorunu tartışmaya açık bırakın’ demek de -tıpkı evet veya hayır şeklinde karar vermek gibi- duygusal bir tercihtir ve bu, doğruyu isabet ettirememek konusunda diğeriyle aynı riski taşır.”⁴

Dolayısıyla Clifford’un aksine James’a göre, Tanrı’ya inanmak ya da inanmamak konusunda tercihte bulunacaksak, böyle bir konuda delillerin olmaması inanmamızı engellememelidir, zira bu hayatî bir tercihtir.

Clifford’un makalesi “Tanrı’ya inanmanın rasyonelliği” ile ilgili günümüz din felsefesi tartışmalarında hala güncelliğini korumakta ve makalenin teizme yönelik eleştirisine yeni cevaplar verilmeye çalışılmaktadır. Günümüzde bu cevapların en çarpıcısı başını Alvin Plantinga, Nicholos Wolterstorff ve William Alston’ın çektiği yeni bir teoloji ve epistemoloji akımından gelmiştir. Anglo-Sakson analitik felsefe geleneği içinde yeşeren bu akım, mensupları tarafından “reform teolojisi” (*reformed theology*) ve “reform epistemolojisi” (*reformed epistemology*) diye isimlendirmektedirler.

Burada detaylarına çok fazla giremeyeceğimiz reform teolojisinin Clifford’a cevabı özet olarak şudur: Tanrı inancının ahlaki ve rasyonel olması için kanıtla dayanması gerekmez. Zira Tanrı inancı, ona inanan bir mü’min açısından ‘temel inanç’tır ve temel inançların kanıtla dayanması gerekli değildir.

Bu yaklaşımı biraz açalım. Reform teolojisinin önde gelen ismi Alvin Plantinga’

3 Bertrand Russell, *Am I an Agnostic or Atheist?* URL: http://www.luminary.us/russell/atheist_agnostic.html; Bertrand Russell, *What is an Agnostic?* URL: <http://www.arts.cuhk.edu.hk/humftp/E-text/Russell/agnostic.htm>

4 William James, “The Will to Believe”, *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy*, New York 1897.

ya göre, Tanrı inancının temel bir inanç olmadığı, bu sebeple kanıtla dayandırılması gerektiği düşüncesi, onun 'klasik temelcilik' (*classical foundationalism*) diye adlandırıldığı hatalı bir epistemolojik kurama dayanmaktadır.⁵ Plantinga, klasik temelciliğin neredeyse Aristo'dan bu yana filozoflar tarafından sorgulanmadan kabul edile gelen bir düşünce olduğu kanaatindedir.

Klasik temelciliğe göre inançlarımızın zihnimizde oluşturduğu yapı, çok katlı bir binaya benzer. Her katı bir alt kat ayakta tutmaktadır ve hepsinin altında da tamamını ayakta tutan temel inançlar bulunur. Bir inancın rasyonel olabilmesi için onun ya temel bir inanç olması ya temel inançlardan oluşan kanıtlara dayanması gerekir. Buna göre, kendisi temel bir inanç olmayan ve temel inançlara dayanan kanıtları da olmayan bir inanca inanmak rasyonel değildir. Buraya kadar reform teologları klasik temelciliğin düşüncelerine katılmaktadırlar.

Onların klasik temelcilikten ayrıldıkları nokta nelerin temel inanç olarak addedileceği ile ilgilidir. Klasik temelciliğe göre, temel inançlar, "kendinden apaçık aklı inançlar" ve "duyulara apaçık empirik inançlar" dan ibarettir. Fakat Tanrı'nın varlığı inancı ne kendinden apaçık ne de duyulara apaçık bir inançtır. Bu sebeple Tanrı inancı, klasik temelcilik tarafından temel inanç olarak addedilmez ve rasyonel olabilmek için kanıtla dayandırılması istenir.

İşte reform teologlarının klasik temelciliğe karşı çıktığı husus burasıdır. Plantinga, temel inançların sadece 'kendinden apaçık' ve 'duyulara apaçık' inançlara hasredilmesini eskiden beri felsefeciler arasında süregelen *a priori* bir dogma olarak değerlendirir. Ona göre, farklı insanlar ve farklı bilişsel yapılar için, birbirinden farklı temel inançlar mümkün olabilir. Tanrı inancının da, onu temel bir inanç gören mü'min için, uygun temel bir inanç olmasının önünde hiçbir engel yoktur. Bu sebeple bir mü'min Tanrı'ya delilsiz inanabilir ve bu inancı da irrasyonel olarak addedilemez.

Plantinga'ya göre, Tanrı'ya inanan birinin imanının irrasyonel addedilmesi için asıl ateistin Tanrı inancının aleyhine kanıtlar getirmesi gerekmektedir. Ateistler, Tanrı inancı aleyhine kesin kanıtlar ileri süremediği takdirde, inananları akıl dışı olmakla suçlayamazlar.⁶

Bu noktada konu, kanıt getirme yükümlülüğünün (*the burden of proof*) hangi tarafa ait olduğu tartışmasına gelip dayanmaktadır. Bu tartışma da günümüz din felsefesinde "kanıt getirme yükümlüğü problemi" adı altında ayrı bir tartışma konusunu oluşturmaktadır. Bu tartışmada da yine taraflardan birine (agnostik tarafa) Clifford'un bu makalede ortaya koyduğu düşünceler çıkış noktası oluşturur. Re-

5 Alvin Plantinga, "Is Belief in God Properly Basic?", *Faith and Rationality: Reason and Belief in God*, edit.: Alvin Plantinga and Nicholas Wolterstorff, Notre Dame, London 1983s. 93-106.

6 Aynı yer.

form epistemologları, Tanrı inancının temel olduğunu düşünmeleri sebebiyle kanıt getirme yükümlülüğünün ateistlerde olduğunu savunurken, ateist ve agnostik filozoflar bu yükümlülüğün teistlerde olduğunda ısrar etmektedirler.

Görüldüğü gibi, Clifford'un makalesi kısa olmasına ve üzerinden kısa sayılamayacak bir süre geçmiş olmasına rağmen hala güncelliğini korumakta ve din felsefesinin önemli problemleri ile ilgili tartışmalara referans olmaya devam etmektedir. Bu sebeple, bu kısa ama bir klasik haline gelmiş makalenin Türkçeye çevirisinin ülkemizdeki din felsefesi literatürüne önemli bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

İNANÇ AHLAKI *

Vaktiyle gemi sahibi bir tüccar kendisine ait bir mülteci gemisini denize göndermek üzereydi. Geminin eski olduğunu ve başlangıçta sağlam inşa edilmediğini de biliyordu. Yine biliyordu ki, gemisi nice diyarlar ve denizlerde bulunmuş ve pek çok kez onarım görmüştü. Şüpheleri ona geminin denize açılmak için pek de elverişli olmadığını telkin etmekteydi. Bu şüpheler zihnini meşgul etti ve keyfini kaçırdı. Kendisini büyük bir malî külfet altına sokacak olsa da, "belki de gemiyi baştan aşağı bakıma alıp, onarmam gerekiyor" diye düşündü.

Fakat gemisi denize açılmadan bir süre önce bu kasvetli düşüncelerin üstesinden gelmeyi başardı. Kendi kendine, "Bu gemi, şimdiye kadar pek çok seferi güvenle tamamladı, pek çok fırtına atlattı, öyleyse bu seferden de sapasağlam dönmeceğini düşünmek yersiz" dedi. Bunun yerine kadere güvenmeyi seçti. Bunun, başka memleketlerde daha iyi bir yaşam için anavatanlarını terk ediyor olan o mutsuz aileleri korumada işe yarayacağından emindi. Gemi yapımcılarının ve yapım şirketinin dürüstlüğü ile ilgili tüm kötümser düşünceleri zihninden uzaklaştırdı. Bu yollarla gemi sahibi, gemisinin tamamıyla güvenli ve denize açılmaya elverişli olduğu konusunda samimi ve rahatlatıcı bir inanca kavuştu. Endişesiz bir kalple ve mültecilerin gidecekleri yeni yurtlarında başarılı olmaları için en iyi dilekleriyle geminin limandan ayrılışını izledi. Sonra, gemi okyanusun ortasında battığında sigortadan parasını aldı ve hiçbir dedikodu da yapmadı.

Peki, bu adam hakkında ne söylemeliyiz? Elbette, onun o insanların ölümünden gerçekten suçlu olduğunu.. Geminin sağlamlığına içtenlikle inandığını kabul ediyoruz; fakat inancının içtenliği ona hiçbir şekilde yardım edemez, çünkü *elindeki gibi delillerle inanmaya onun hiçbir hakkı yoktur.*** O, inancını sabır ve sebata

* Bu metin, William Kingdon Clifford'un "The Ethics of Belief" isimli makalesinin çevirisidir.

** İtalik vurgular metnin aslına aittir (çeviren).

dayalı bir araştırmanın sonunda dürüstçe değil, bilakis şüphelerini bastırarak kazanmıştır. Sonunda her ne kadar, başka türlü düşünemeyeceğine dair kendisinde kesin bir his bulursa da, kendisini böyle bir düşünüş tarzına bilerek ve isteyerek soktuğu ölçüde bundan sorumlu tutulması gerekir.

Şimdi izninizle hikâyeyi bir parça değiştireceğim. Düşünün ki, her şeye rağmen gemi batacak kadar çürük değildi; o seferi ve ondan sonraki pek çok seferi güvenli bir şekilde tamamladı. Acaba bu durum, sahibinin suçunu azaltır mı? Hayır, bir parça bile azalmaz. Bir defa bir eylemde bulunulduğunda, artık o ebediyen ya iyi ya da kötüdür; onun iyi veya kötü sonuçlarıyla ilgili rastlantısal hiçbir başarısızlık bunu değiştiremez. Bunu yapan kişi masum olmuş olamaz, yalnızca suçları ortaya çıkartılamamış olabilir. Doğru ya da yanlış ile ilgili soru, onun inancının ortaya çıkışıyla ilgilidir, konusuyla değil; inancın ne olduğuyula değil, kişinin onu nasıl elde ettiğiyle ilgilidir; inancın doğru mu yanlış mı çıkacağıyla değil, kişinin elindeki gibi delillerle inanmaya hakkı olup olmamasıyla ilgilidir.

Bir zamanlar bir ada vardı. Bu adada yaşayan bir grup insan, içinde ne aslı günah ne de uhrevî cezalandırma öğretileri bulunan bir dine inanıyorlardı. Bu dinin âlimlerinin çocuklara kendi doktrinlerini öğretebilmek için hileli vasıtalarla başvurduğu konusunda ortalıkta bir dedikodu dolaşmaya başladı. Bazı insanlar din âlimlerini, ülkenin kanunlarını kasten hatalı yorumlayarak velilerin kendi çocuklarını yetiştirmelerine engel olmakla hatta çocukları çalıp, alıkoyarak onları arkadaşlarından ve yakınlarından saklamakla suçladılar. Bir grup insan, toplumun dikkatini bu konuya çekebilmek amacıyla bir örgüt kurdu. Bunlar, toplumda yüksek mevkie sahip o dine mensup kişiler aleyhinde neşriyat yaparak onları ağır bir dille suçladılar ve inançlarının gereğini yaparken o kişilere zarar vermek için ellerinden geleni artlarına koymadılar. Örgüt mensuplarının oluşturduğu gürültü o kadar büyük oldu ki, sonunda gerçekleri araştırmak için bir komisyon kuruldu. Fakat elde edilebilen tüm delilleri komisyonun titizce incelenince, suçlananların masum olduğu ortaya çıktı. Onların sadece yetersiz delille suçlanmış olmadığı, aynı zamanda eğer kışkırtıcılar dürüst bir araştırma yapmış olsalardı kolayca elde edebilecek türden suçsuzluklarını ortaya koyan delillerin de bulunduğu ortaya çıktı.

Bu açıklamalardan sonra, o ülkenin sakinleri, kışkırtıcı örgütün üyelerinin yargılarına güvenmediler ve onları bir daha şerefli diye addedilebilecek insanlar olarak da görmediler. Zira her ne kadar kışkırtıcılar, kendi oluşturdukları yargılara samimi ve dürüst bir biçimde inanmış olsalar da, *onların ellerindeki gibi delillerle inanmaya hiçbir hakları yoktu*. İçtenlikle bağlandıkları inançları, sabırlı bir araştırma ile dürüstçe elde edilmiş bir kazanç değildi, bilakis önyargı ve tutkuların sesini dinlemek suretiyle elde edilmiş bir çalıntıydı.

Şimdi bu hikâyeyi de biraz değiştirelim ve hikâyedeki diğer ayrıntıların önce-

den söylediğimiz gibi kaldığını, fakat farklı olarak daha titiz bir araştırmanın suçlanınların gerçekten suçlu olduğunu kanıtladığını düşünelim. Acaba bu, suçlayıcıların hatasını ortadan kaldırır mıydı? Elbette ki hayır; çünkü sorun, onların inançlarının doğru olup olmamasında değil, bilakis o inançları yanlış zeminlere dayanarak sahipleniyor olmalarındadır. Hiç şüphe yok ki, o suçlayıcılar şöyle diyecektir: “İşte gördüğünüz gibi sonunda biz haklı çıktık, gelecek defa belki bize inanırsınız.” Belki de onlara insanlar inanabilir, fakat bu sebeple onlar şerefli insanlar haline gelmezler. Onlar masum olamazlar, sadece hataları ortaya çıkartılmamış olabilir. Eğer onlardan her biri, elini vicdanına koyarak kendini değerlendirmeye karar verirse, elindeki gibi delillerle inanmaya hiç hakkı olmadığı bir inanca sahip çıkıp, destek olduğunu ve böylece yanlış bir şey yaptığını anlardı.

Öte yandan denebilir ki, farz edilen her iki örnekte de yanlış diye nitelenen şey inanç değil, bilakis onu izleyen eylemdir. Gemi sahibi, “Ben gemimin sağlam olduğundan kesin olarak eminim, fakat buna rağmen pek çok kişinin hayatını ona emanet etmeden önce onu bakımdan geçirmenin benim bir görevim olduğunu hissediyorum” diyebilirdi. İkinci örnekteki kışkırtıcılara, “inançlarınızın doğruluğundan ve nedeninizin haklılığından ne kadar emin olursanız olun, önce tam bir ciddiyet ve dikkat içerisinde her iki taraftaki delilleri de incelemeyen her hangi bir insanın kişiliğine toplumsal bir saldırıda bulunmamanız gerekirdi” denebilirdi.

Diyelim ki, ilk etapta, bir noktaya kadar örnekler hakkındaki bu bakış açısının doğru ve zorunlu olduğunu kabul edelim: Doğru olduğunu kabul edelim, çünkü kendisine başka türlü düşünme imkânı vermeyecek ölçüde inancı sabit olsa dahi, kişinin inancın gerektirdiği eylemi yapıp yapmama hususunda hala önünde bir tercih bulunmaktadır. Bu sebeple o kişi inançlarının sağlamlığı gerekçesine dayanarak onları inceleme görevinden kaçınmaz. Zorunlu olduğunu kabul edelim, çünkü kendi hislerini ve düşüncelerini kontrol edemeyen insanların alenî yapılan eylemlerle baş edebilmek için sâde bir kurala ihtiyaçları vardır.

Fakat ilk etapta zorunlu olarak addedilse de, açıkça ortaya çıkmaktadır ki bu bakış açısı yeterli değildir ve onun tamamlanması için daha önceki yargımıza ihtiyaç vardır. Zira inancı eylemden ayırmak mümkün değildir. Bu bakış açısı ise, birini suçlarken ötekini suçlamamayı önermektedir. Sorunun bir tarafıyla ilgili sağlam bir inanca sahip olan hiç kimse, hatta bir tarafla ilgili bir inanca sadece bağlanmayı isteyen bir kişi dahi, sanki gerçekten şüphe içinde ve önyargısızmış gibi o sorunu dürüstlük ve tamlık içinde araştıramaz. Bu sebeple, dürüst bir araştırma üzerine inşa edilmeyen bir inancın varlığı, bu zorunlu görevin yerine getirilmesinde kişiye engel oluşturur.

Aslında kişinin eylemleri üzerinde hiçbir etkisi olmayan bir inancın bir inanç olduğunu ileri sürmek bile doğru değildir. Kişi eğer belli bir eylemi yapmayı gerek-

tiren bir inanca samimi olarak inanıyor ve o inancın gerektirdiği eylemi gerçekleştirmek için can atıyorsa, zaten o, söz konusu eylemi kalbinde gerçekleştirmiştir. Eğer bir inanç, açık eylemlerle ivedilikle realize edilmiyorsa, gelecekte eylemlere rehberlik etmesi için saklanıyordur. O inanç, mevcut inanç kümемizin (*aggregate of beliefs*) zamanla bir parçası olacaktır. İnanç kümемiz, hayatımızın her anında duyuşsal algılarımız ile eylemlerimiz arasında bir köprüdür ve son derece iyi ve sıkı örölmüş olması sebebiyle her hangi bir parçası geri kalanından ayrılamaz, fakat ona yeni eklenen her inanç, yapısının tümünde değışikliğe yol açar.

Hiçbir inanç, ne kadar yüzeysel ve bağlantısız görünürse görönsün, hiçbir zaman gerçekten önemsiz değildir. Bir inanç her zaman göröndüğünden daha fazlasını elde etmemizi sağlar; kendisine benzeyen daha önceki inançlarımızı kuvvetlendirir ve başkalarını zayıflatır; en derin düşüncelerimize adım adım gizli bir sıra düzeni kurar. Öyle ki, bu düşünce düzeni bir gün alenî bir eyleme yol açar ve karakterimiz üzerine mührünü vurarak sonsuza dek izini bırakır.

İnsanların inançları hiçbir zaman sadece kendini ilgilendiren kişisel bir konu değildir. Hayatlarımız, sosyal amaçlar için toplum tarafından oluşturulmuş olayların gidişatıyla ilgili genel anlayış tarafından yönlendirilmektedir. Sözlerimiz, ifadelerimiz, ifade kalıplarımız, düşünce tarz ve süreçlerimiz ortak özellikler taşır, çağdan çağa şekillendirilir ve geliştirilir. Bunlar her başarılı neslin değerli bir emanet olarak devraldığı ve arkadan gelen nesillere, değıştirmeden, fakat bazı açıklayıcı notlarla geliştirip, arındırarak aktardığı kutsal birer mirastır. İster iyi ister kötü olsun, çevresinin lisanına sahip her insanın her inancı bunun içinde örölr. Gelecek nesillerin içinde yaşayacağı dünyayı yaratmaya katkı sağlamak zorunda olmamız korkunç bir ayrıcalık ve ürkütücü bir sorumluluktur.

İncelediğimiz her iki farazî örnekte de, yetersiz delille bir şeye inanmanın veya şüpheleri bastırarak ve araştırmadan kaçınarak bir inancı ayakta tutmanın yanlış olduğu yargısına vardık. Bu yargının nedenini uzakta aramaya gerek yoktur: Neden, durumların her ikisinde de belli bir kişi tarafından inanılan inancın diğer bir kişi için öneminin büyük olmasıdır. Fakat bir inanç ona inanan kişiye ne kadar önemsiz görünse ve ne kadar kapalı gelse de, her ne olursa olsun bu yargımızı her durumla ilgili inancı içine alacak şekilde genişletmekten başka seçeneğimiz bulunmamaktadır. Zira bir kişi tarafından kabul edilmiş hiçbir inanç, gerçekten hiçbir zaman önemsiz addedilemez ve insanlığın kaderi üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı ileri sürölemez.

İrademizin kararlarını harekete geçirici kutsal bir yeti olan ve varlığımızın tüm yoğunlaşmış enerjisini uyumlu bir çalışma içinde birleştiren inanç yetisi bize ait olsa da, bizim kendimiz için değil bilakis tüm insanlık içindir. Bu yeti ancak, uzun deneyim ve büyük gayret sonucu elde edilen ve özgür, korkusuz sorgulamanın

şiddetli ışığı altında ayakta kalabilen doğruluklar için kullanılabilir. Böylelikle o, insanların birbirine kenetlenmelerine ve ortak hareketlerini güçlendirip, yönlendirmelerine yardımcı olur.

İnanma yetisi, eğer insanların kendilerini teselli etmeleri ve avutmaları için kanıtlanmamış ve sorgulanmamış yargılar için kullanılırsa kirletilmiş ve kutsallığı bozulmuş olur. O yeti, ne hayatın tekdüze, bayağı yoluna azamet ve görkem katacak o bayağılığın ötesinde parlak bir serap oluşturmak için ve hatta ne de kendimizi kandırmak suretiyle bizleri kederlendiren ve haysiyetimizi zedeleyen insanlık türünün ortak ıstıraplarını bastırmak için kullanılabilir. Herkim etrafındaki insanları önemsiyor, onlara değer veriyorsa, alnuna hiçbir zaman silinmeyecek bir leke sürdürmemek ve değersiz bir şeye inançlarını asla dayandırmamak için onların saflığını fanatizme varan kıskanç bir ihtimamla korumalıdır.

İnsanlığa karşı bu mecburi görevi yapma yükümlülüğü olanlar sadece devlet yöneticisi, felsefeci ya da şair gibi toplum önderleri değildir. Her sıradan kasabalının alelade kimi cümleleri, ya onun soyunu ortadan kaldıracak ölümcül batıl inançları yok edecek ya da devam ettirecektir. Her esnafın gayretli eşi çocuklarına, ya toplumu birbirine kenetleyecek ya da parçalara ayıracak inançlar aktaracaktır. Hiçbir basit zihin, hiçbir gözden irak mekân, her inandığımız şeyi sorgulamayı gerektiğinden evrensel görevden kaçamaz.

Bu görevin zor olduğu ve bunun sonucunda ortaya çıkan şüphenin genellikle çok tedirgin edici, ıstırap verici bir şey olduğu doğrudur. Bu görev, kendimizi güçlü ve güvenli addettiğimiz yerlerde bizi yapayalnız ve aciz bırakır. Bir şey hakkındaki her şeyi bildiğimizde, her koşul altında onunla nasıl baş edeceğimizi de biliriz. Ne olursa olsun tam olarak ne yapacağımızı bildiğimizi düşündüğümüzde, yolumuzu kaybettiğimiz ve nereye döneceğimizi bilmediğimiz bir duruma göre kendimizi daha mutlu ve daha güvende hissederiz. Eğer herhangi bir şey hakkında her şeyi bildiğimizi ve onunla ilgili uygun olan şeyi yapma kapasitemiz olduğunu düşünüyorsak, o şey hakkında gerçekten bilgisiz ve güçsüz olduğumuzu ve en baştan başlayarak onun ne olduğunu ve ona nasıl muamelede bulunulacağını öğrenmemiz -tabii ki, eğer gerçekte onunla ilgili bir şey öğrenmek mümkünse- gerektiğini fark etmek bizi sevindirmez. Bilme hissine eklenen bu güçlü olma hissidir ki, insanları inanmaya karşı istekli kılarken şüphe duymaktan korkutur.

Kabul edilen inanç doğru olup, dürüst bir araştırmanın sonucunda elde edildiğinde, güçlülük duygusu en yüksektedir ve duyulan haz da hazların en âzâmîsidir. Zira bu durumda aniden biz, onun ortak bir değer olduğu ve bizim kadar diğer insanlar için de içinde fayda ve iyilik barındırdığı duygusuna sahip olur, ardından da memnun oluruz. Bunun sebebi, daha güvende ve daha güçlü olmamızı sağlayan gizli şeyleri sadece kendimizin öğrenmiş olması değildir; bilakis hepimizin dünya

üzerinde daha fazla hâkimiyet sağlayacak olması ve yine hepimizin, kendimiz için değil, insanlık adına ve insanlığın gelişimi adına daha güçlü hale gelecek olmasıdır. Fakat eğer inanç, yetersiz delillere dayanılarak kabul edilmişse, elde edilen haz çalıntıdır. Böyle bir tutumun ahlak dışı olması, sadece, gerçekten sahip olmadığımız bir güçlülük hissini bize vererek bizi aldatmasından dolayı değil, aynı zamanda bizim insanlığa yönelik görevimize karşı da bir hırsızlık olmasındandır. Söz konusu görev, bu tür inançlardan kendimizi korumaktır. Bu, önce çabucak bizim vücudumuzda kontrolü ele geçirip sonra geri kalan tüm şehir halkını etkisi altına bir salgın hastalıktan kendimizi korumamızın gerekli olmasına benzer. Tatlı bir meyve uğruna, bile bile kendi ailesi ve komşularına veba mikrobu bulaştırma riskine giren biri hakkında ne düşünmelidir?

Ayrıca diğer benzer durumlarda olduğu gibi, düşünülmesi gereken tek risk unsuru inançların toplumsal sonuçları da değildir. Çünkü kötü bir davranışın yapılması her zaman yanlıştır, arkasından ne geleceğinin hiçbir önemi yoktur. Herhangi bir şeye değersiz nedenlerle inanmaya kendimize her izin verişimizde, 'kendi kendini denetleyebilme', 'şüphelenme', 'adil olma' ve 'dürüstçe delilleri değerlendirebilme' gibi yeteneklerimizi biraz daha örseleriz.

Haksız kayırmacılıktan, yanlış inançların savunulmasından, o inançların yol açtığı üzücü hatalı davranışlardan ve onlardan birinin genel kabulü sonucu ortaya çıkan kötülüklerden hepimiz çok ıstırap duymuşuzdur. Fakat kolayca inanma özelliği muhafaza edilip, desteklendiği ve değersiz nedenlere dayanarak inanma alışkanlığı beslenip, daimî kılındığı sürece daha büyük ve daha yaygın bir kötülük ortaya çıkacaktır. Eğer ben birinden para çalarsam, sadece servetin bir kişiden diğerine nakledilmesi bir zarar oluşturmayabilir. Sözgelimi, parası çalınan kişi bunu fark etmeyebilir ya da bu, o kişiyi parasını kötü yolda kullanmaktan korumuş olabilir. Fakat yine de ben, insanlığa karşı büyük bir hata işlemiş olmaktan kendimi kurtarmış olmam. O hata, kendime karşı dürüstlüğümü yitirmemdir. Toplumunu yaralayan şey, servetin yitirilmesi değil, toplumun hırsız yatağına dönüşmesidir. Bu nedenle, iyilik doğurabilecek bir kötülüğü de yapmamamız gerekir. Zira o büyük kötülük bir şekilde gelir; bu sebeple bir kötülük işlediğimizde bununla yaftalanırız. Benzer şekilde, yetersiz delillerle bir şeye inanma konusunda kendime izin versem, salt bu inanç ile büyük bir zarar oluşmayabilir; hatta o inanç, sonuçta doğru da çıkabilir ya da ben onu haricî eylemlerle sergileyecek imkânı hiç bulamayabilirim. Fakat insanlığa karşı büyük bir hata yapmış olmaktan kendimi kurtaramam. O hata da kendimi safdil [kolay aldatılır] haline getirmemdir. Tehlike, sadece toplumun yanlış inançlara sahip olması değildir -ki aslında bu yeterince büyük bir tehlikedir-, toplumun safdil hale gelmesi, duyduklarını test etme ve onları tahkik etme yeteneğini yitirmesidir. Zira böyle olursa, toplum, ilkel vahşet dönemine geri döner.

Bir insana safdillığın verdiği zarar, safdillik özelliğini ve bunun sonucu olan yanlış inançların taraftarlığını diğer insanlara sirayet ettirmeye sınırlı kalmaz. İnanıldığı şeye dikkat etmeyle ilgili alışkanlık halini almış bir ihtimam gösterme isteği, başkalarının bana söylediklerinin doğruluğuna dikkat etme ile ilgili alışkanlık halini almış bir ihtimam gösterme isteğine beni sevk edebilir. İnsanlar, kendi zihinlerinde ve karşısındakinin zihninde doğruluğa saygı gösterirlerse, birbirlerine doğruyu söylerler. Fakat eğer ben kendi zihnimde doğruluğa karşı ihtimam göstermiyorsam ve eğer ben bir şeylere onlara *inanmak istediğim* için ve rahatlatıcı, hoşnutluk verici oldukları için inanıyorsam, arkadaşlarım nasıl benim zihnimdeki doğruluğa saygı gösterecekler? Acaba onlar, ortada hiç barış yokken, bana “Selam” diye seslenmeyi öğrenmezler mi? Böyle bir süreçte ben kendimi yanlışlığın ve hilekârlığın kesif atmosferiyle kuşatılmış bulur ve onun içinde yaşamak zorunda kalırım. Bunu, tatlı hülyalar ve pembe yalanlardan kurulu hayalî şatomda ben fazla umursamayabilirim, fakat kendime komşu yaptığım ve aldatmaya hazır olduğum insanlar bunu ciddi olarak umursayacaklardır.

Safdil kişi, yalancı ve hilekâr insanın babasıdır. Safdil, aynı zamanda kendisine ait olan bu ailenin bağrında yaşar ve bu ailenin diğer üyelerine benzeyecek olursa bunda şaşılacak bir şey olmayacaktır. Yükümlülüklerimiz birbiriyle o kadar sıkı sıkıya ilişkilidir ki, herkim tüm yasalara uymasına rağmen, bir tek konuda suç işlemeye devam ederse, o yasaların tümü karşısında suçlu olur.

Özetlersek, bir şeye yetersiz delile dayanarak inanmak, herkes için, her zaman ve her yerde yanlıştır.

Eğer bir kişi, çocukluğunda ya da hayatının daha sonraki bir döneminde kazandığı bir inanca, onunla ilgili aklına gelen tüm şüpheleri bastırarak ve zihninden uzaklaştırarak bağlılığını sürdürüyorsa, inancını tartışmaya açan ve onu tartışan kitaplardan ve insan topluluklarından bilinçli bir şekilde uzak duruyorsa ve inancını rahatsız etmeden kolayca sorulamayacak soruları dinsizlik olarak addediyorsa, o kişinin hayatı insanlığa karşı işlenmiş uzun bir günahtır.

Bu yargı, eğer daha fazlasını hiçbir zaman bilemeyecek olan, yatağından şüphe korkusuyla doğrulan ve ebedî refahın ‘neye’ inandıklarına bağlı olduğunu öğreten o basit ruhlara insafsız göründüyse, bu durumda şu ciddi soruyu sormamız gerekir: *İsrail’i günah işlemeye kim sevk etti?**

* Yazar burada Eski Ahit’te geçen şu ayete gönderme yapmaktadır: “Ve Yeroboam’ın işlediği ve İsrail’i işlemeye sevk ettiği günahlar yüzünden Rab İsrail’i bırakacaktır” (Eski Ahit, 1. Kralılar, 14: 16).

Ayette adı geçen Yeroboam bir İsrail kralıdır. Süleyman’ın ölümünden sonra İbrani krallığı iki bölünmüş, kuzeyde başkenti Samiriye (Samiria) olan İsrail Krallığı, güneyde de başkenti Kudüs olan Yahuda Krallığı kurulmuştur. Yeroboam, kuzeydeki krallığın kurucusu ve ilk hükümdarı olmuştur. Rivayete göre, yirmi iki yıl krallık yapan (MÖ. 976-945) Yeroboam,

Bu yargımı Milton'un* şu cümlesiyle teyit etmek istiyorum: "Bir insan, eğer başka hiçbir neden bilmeksizin sadece bir din adamı öyle söyledi diye ya da konsil o şekilde tespit etti diye bir şeye inandıysa, doğruya inanırken dahi sapkınlık içinde olabilir. İnancının doğru olması elbette mümkündür, fakat yine de sahip olduğu bu doğru onun sapkınlığıdır."⁷

Ayrıca Coleridge'ın* şu ünlü vecizesiyle de yargımı desteklemek istiyorum: "Hakikat sevgisinden daha fazla bir sevgiyle dinini sevmeye başlayan kişi, kendi mezhebini veya Kilisesini dininden daha fazla severek yoluna devam eder ve sonunda da kendini her şeyden daha çok sever."⁸

Bir düşünce sistemiyle ilgili delillerin araştırılması bir kerelik yapıлып, nihaî olarak tamamlanmış bir iş şeklinde görülmemelidir. Bir şüphenin bastırılması hiçbir zaman meşrû addedilemez. O şüphe, ya yapılmış bir araştırma aracılığıyla dürüst bir şekilde çözüme kavuşturulmalıdır ya da eğer kavuşturulamamışsa bu durum, araştırmanın henüz tamamlanmadığının kanıtı olarak görülmelidir.

Bu noktada biri, "Fakat ben meşgul bir insanım; benim belli bir soruyla ilgili ne yeterli düzeyde bir yargıya ulaşmak ne de o konuda ileri sürülen kanıtların yapısını anlayabilmek için gerekli olan uzun çalışmayı yapmaya zamanım var" diyecek olursa, onun inanmak için de zamanı olmamalıdır.

krallığının devamını mevcut bölünmüşlüğü sürdürülmesinde görmüş ve bölünmüşlüğü sürdürülebilmek için kavminin Kudüs'e ibadet amacıyla gütmesini engellemek istemiştir. Bu amaçla Yeroboam, iki altın buzağı heykeli yaptırır ve onları Bethel ve Dan şehirlerine koyarak, halkın Allah'ı bırakarak, o putlara sunakta bulunmalarını ve tapınmalarını ister. (bkz. Eski Ahit, 1. Krallar, 12: 25-33). İşte yukarıdaki ayette Yeroboam'ın işlediği ve İsrail Krallığında yaşayanlara azmettirdiği günah budur. (James F. Driscoll, "Jeroboam" maddesi, *The Catholic Encyclopedia*, by Robert Appleton Company, 1912, online edition by Kevin Knight, 1999.) Bu bilgiler ışığında yazarın alıntıladığı "İsrail'i (İsrail halkını) günah işlemeye kim sevk etti?" sorusunun cevabı Kral Yeroboam olmaktadır. Fakat Eski Ahit'e göre Tanrı, sadece insanlara putlara tapınmayı öğütleyen Yeroboam'ı cezalandırmamış, onun öğüdüne kulak verip, sözlerine sorgulamadan inanan İsrail halkını da bu inançları sebebiyle cezalandırmıştır. Eski Ahit, 1. Krallar, 14: 10, 15. (Çeviren).

* John Milton (1608-1674): 17. yüzyıl İngiliz şairi. Genellikle, Shakspeare'den sonra gelen en önemli İngiliz şairi olarak kabul edilir. Şiirlerinin yanı sıra sivil haklarını ve inanç özgürlüğünü savunan yazılarıyla da tanınmıştır. (Çeviren).

7 John Milton, *Areopagitica*, London 1644.

* Samuel Taylor Coleridge (1772-1834): Romantik akımın öncüsü İngiliz şair, eleştirmen ve felsefeci. (Çeviren).

8 Samuel T. Coleridge, *Aids to Reflection*, London 1848.